De zegeningen van de woningdifferentiatie

Drie projecten van Neutelings Riedijk Architecten

Arthur Wortmann

Wie het heeft over de woningbouwprojecten van Willem Jan Neutelings en Michiel Riedijk heeft de neiging om behalve de plaatsnaam ook het woningtype te noemen: de panoramawoningen in Huizen, de rug-aan-rugwoningen in IJsselstein, de trapwoningen in Amsterdam. De aandrang om dergelijke termen te hanteren geeft aan dat de woningen uitzonderlijk zijn, verschillen van wat er in de woningbouw gebruikelijk is.

Een woning van Neutelings/Riedijk[1] is niet zomaar een woning. Net als veel andere architecten zijn Neutelings en Riedijk gevoelig gebleken voor een ontwikkeling die in de jaren tachtig is ingezet en die langzamerhand tot een enorme woningdifferentiatie heeft geleid. Demografische, sociale en culturele verschuivingen leidden tot een toenemende onvrede met de standaard gezinswoning die allesoverheersend was in de Nederlandse woningbouwproductie. Eerst in studentenprojecten en vervolgens in de marge van de beroepspraktijk werd geëxperimenteerd met nieuwe woningtypen die een antwoord vormden op veranderende woonwensen. Door de kraakbeweging kwamen de ruimtelijke kwaliteiten van de woning weer op de agenda te staan; de jongerenhuisvesting werd een proeftuin voor allerlei soorten van groepswonen; de vergrijzing leidde tot meer aandacht voor de woonwensen van ouderen; de steeds vaker uiteenvallende gezinnen vroegen om kleinere en meer flexibele woningen.

De traditioneel conservatieve bouw reageerde traag, maar nadat enkele minder angstige woningbouwverenigingen en ontwikkelaars het voorbeeld hadden gegeven, en de druk vanuit de politiek toenam, werd dan toch de nieuwe markt ontdekt. Woningdifferentiatie werd een speerpunt in het beleid. Men zag er opeens ook andere voordelen in. Differentiatie was bijvoorbeeld het medicijn tegen monotonie en die monotonie, was dat niet een van de veroorzakers van de gevoelens van sociale onveiligheid? En zo kreeg de differentiatie in woningtypen een vervolg: ook in de ontsluitingen van de woningen werd variatie gebracht, bouwmassa's werden geknikt, gebogen en geleed. Wie een illustratie zoekt van deze belangrijke en voor de Nederlandse woningbouw beeldbepalende ontwikkeling hoeft niet ver te zoeken. Het succesverhaal van architectenbureau Mecanoo is er de perfecte afspiegeling van.

Deze ontwikkeling is nog niet ten einde. Alle partners in het bouwproces zijn zozeer doordrongen van de noodzaak tot differentiatie dat die differentiatie een automatisme is geworden. Sterker nog: de differentiatie heeft zich uitgezaaid naar gebieden waar ze best gemist kan worden. Niet alleen de woningplattegrond, het ontsluitingsprincipe en de woonomgeving bieden variatie, ook het kleur- en materiaalgebruik worden daarvoor thans ingezet. Deze voordeur wordt rood geschilderd, de volgende geel, de derde groen. En, niet te vergeten, er vindt architectendifferentiatie plaats. Hier vier woningen van architect A, ernaast vijf woningen van architect B en er tegenover zes van architect C.

Ook wordt steeds meer onderzoek gedaan naar woonwensen. Nu de standaard bewoner terrein heeft verloren probeert men de nieuwe typen bewoners in kaart te brengen om er het woningaanbod op af te stemmen. Woningbouwverenigingen en projectontwikkelaars denken niet meer alleen in 2-, 3-, of 4-kamerwoningen, maar proberen in te spelen op leefstijlen. Illustratief is de essaybundel *Leefstijlen – Wonen in de 21e eeuw* die onlangs op initiatief van de

Dienst Stedebouw en Volkshuisvesting van de gemeente Rotterdam werd uitgebracht.[2] Daarin worden verschillende leefstijlen onderzocht, die 'mogelijk of feitelijk, denkbaar of traceerbaar' zijn. In de bundel wordt een onderscheid gemaakt tussen bewoners die een bestaan zoeken dat respectievelijk 'ongewis', 'ontheemd', 'geregeld', 'eigengereid', 'gedeeld' of 'recreatief' is. Een voorloper van dit onderzoek was natuurlijk de befaamde *Woonatlas* die de Bouw- en Woningdienst Amsterdam in 1991 publiceerde. Ook daarin werden allerlei woonconcepten benoemd – zoals de 'hobbywoning', de 'duowoning' en de 'superhat' – waarmee ingespeeld kon worden op de overgang van een aanbod- naar een vragersmarkt.

Hoewel veel van de huidige woningbouwplannen een directe band hebben met dergelijke onderzoeken naar leefstijlen geldt dat niet voor de hier gedocumenteerde projecten van Neutelings/Riedijk. Wel zijn deze projecten door de hier geschetste ontwikkeling mogelijk geworden. De huidige consensus over de noodzaak van woningdifferentiatie kent namelijk een gelukkige bijwerking: er kunnen architectonische experimenten worden uitgevoerd die niets met leefstijlen te maken hebben, maar die eveneens tot nieuwe woningtypen leiden. Bekende voorbeelden hiervan zijn het blok van Kollhoff en Rapp op het KNSM-eiland, de 'trommel-woningen' van Liesbeth van der Pol in het Twiske, of de 'daken' van Kas Oosterhuis in Groningen. Maar waar dit soort 'alternatieve' projecten vaak voortkomen uit vormconcepten zijn de projecten van Neutelings/Riedijk het gevolg van lucide analyses van de bouwopgaven. Er spreekt een kennis van de architectuurgeschiedenis uit en een vermogen om op onverwachte wijze met conventies en regelgeving om te gaan.

In het project in Huizen bestond de opgave eruit om 152 woningen te realiseren aan de zuidrand van het Gooimeer. In de eerste fase, die vorig jaar gereed kwam, werden 32 zogenaamde 'panoramawoningen' gebouwd. Hoewel het wonen aan het Gooimeer sowieso al aantrekkelijk is wordt er in dit project extra geprofiteerd van de prachtige locatie. Door de woningen een 'bajonetdoorsnede' te geven, waarbij de woonkamers over het kavel van het naburige huis schieten en zo een dubbele breedte krijgen, wordt het uitzicht dubbel zo prominent in het interieur geïncorporeerd. Het woningtype is als het ware een afgeleide van de horizon.

Nu de woningen er staan lijkt de oplossing vanzelfsprekend. Maar de opdrachtgever, het Bouwfonds, stond aanvankelijk helemaal niet te juichen bij deze oplossing. Het gestapelde eigendom dat is ontstaan door de bajonetdoorsnede maakt de woningen officieel namelijk tot 'appartementen', die nu eenmaal minder aantrekkelijk zijn om te verkopen. De gemeente trok het Bouwfonds echter over de streep: met het ontwerp werd de meervoudige opdracht gewonnen die door de gemeente was uitgeschreven.

In IJsselstein is Neutelings/Riedijk bezig met de realisatie van 146 koopwoningen, waarvan een deel inmiddels is opgeleverd en bewoond. Tegen de opgave zou men morele bezwaren kunnen hebben. Het project maakt deel uit van het uitbreidingsplan Zenderpark, bij de zendmast Lopik, gelegen in het Groene Hart. Hier worden 3500 woningen gebouwd in een dichtheid van 30 woningen per hectare. Om de exploitatie sluitend te maken – en als voorschot op een mogelijke toekomstige verstedelijking van het Groene Hart – werd plaatselijk een hogere dichtheid gevraagd. Neutelings/Riedijk diende in dubbele dichtheid te bouwen, 60 woningen per hectare.

Met hun ontwerp willen de architecten de sfeer oproepen van de oude tuindorpen zoals we die kennen van Granpré Molière of Verhagen. Daartoe zijn de woningen gegroepeerd rondom hofjes. Dit levert een duidelijke ruimtelijke identiteit op, een knusse schaal en geborgenheid. Er is evenwel een addertje onder het gras. Riedijk noemt het project een 'wolf in schaapskleren'. De

woningen zijn namelijk rug-aan-rugwoningen. Deze typologie is niet voortgekomen uit de heimelijke wens van de liefhebber van de architectuurgeschiedenis om een uit de gratie geraakt type nieuw leven in te blazen, maar komt voort uit de vereiste woningdichtheid. De hoge dichtheid is bereikt door de openbare (verkeers-)ruimte beperkt te houden en het parkeren op eigen erf te laten plaatsvinden. Om echter te voorkomen dat de bewoners vanuit hun woonkamer alleen hun eigen geparkeerde auto zien hebben de woningen een dubbele breedte gekregen. En natuurlijk een halve diepte. Ergo het rug-aan-rugtype.

Neutelings/Riedijk bouwt ook op het GWL-terrein in Amsterdam.[3] Binnen het stedebouwkundig plan voor 600 woningen van Kees Christiaanse realiseert Neutelings/Riedijk twee vijf verdiepingen hoge blokjes van 16 woningen elk en een deel van een hoog superblok. De wijk is opgezet als project op ecologische grondslag, hetgeen consequenties had voor parkeren, groenstructuur, wijze van verkavelen en materiaaltoepassingen. Zo zijn er bijvoorbeeld alleen aan de randen van de wijk - onvoldoende - parkeerplaatsen (de parkeernorm is 0,3), verder is de wijk autovrij.

De wens die in het stedebouwkundig plan was geformuleerd om in de kleine blokjes zoveel mogelijk grondontsloten woningen te realiseren is door Neutelings/Riedijk serieus genomen. Erg serieus. Dit heeft geleid tot zeer ongewone gebouwen, met veel trappen en hilarische entree-gevels, die een aaneenschakeling van deuren te zien geven. De consequentie van grondontsloten woningen in vijf bouwlagen is dat de verschillende kamers van de woningen zich relatief ver uit elkaar op verschillende verdiepingen bevinden. De trap wordt zo de centrale plek in de woningen. De bewoners zullen in hun split-levelwoningen voortdurend minimaal een halve verdieping moeten stijgen of dalen. Het is dan ook jammer dat de trap in deze 'trapwoningen' een volstrekt ordinaire standaardtrap is. De extra investering die de gendividualiseerde trappenhuizen met zich meebracht liet niet toe deze dominant aanwezige trappen enige verblijfskwaliteit te geven.

Dat maakt de woningen evenwel niet minder bijzonder. De apotheose wordt bereikt in de groepswoning die in een van de beide blokken is opgenomen. Drie woningen zijn hier samengevoegd door simpelweg op enkele plekken doorbraken te maken. Het gevolg is een labyrintische woning met drie trappenhuizen die op strategische plekken zijn gekoppeld. Op de eerste verdieping bevindt zich een waanzinnige kamer: de gemeenschappelijke ruimte. In de lange wand van deze kamer bevinden zich drie deuren. Elk ervan voert naar een ander trappenhuis. Hier wordt het wonen tot huiskamerquiz: achter welke deur zit de trap naar welke kamers?

De nieuwe woningtypen van Neutelings/Riedijk zullen niet door elke woningzoekende gewaardeerd worden. Dat hebben ze gemeen met de woningen die voor specifieke leefstijlen worden ontwikkeld. Het verschil tussen beide is echter dat Neutelings/Riedijk zich niet proberen in te leven in wat de bewoner mogelijkerwijs zou willen, maar uitgaan van wat ze zèlf interessant vinden. Dankzij het geloof in de woningdifferentiatie mag dat.

1. Per 1 januari 1997 is Willem Jan Neutelings een samenwerkingsverband aangegaan met Michiel Riedijk, die overigens al sinds 1989 bij bureau W.J. Neutelings werkzaam was.
2. Arnold Reijndorp, Vincent Kompier, Luit de Haas (red.), *Leefstijlen - Wonen in de 21e eeuw*, Rotterdam (NAi Uitgevers) 1997.
3. Zie John Westrik, 'Duurzaam bouwen op het GWL-terrein in Amsterdam. Een milieuvriendelijke woonwijk van Kees Christiaanse', *Archis* nr. 5, 1996, pp. 32-41. Hierin is

tevens een van de blokken (blok 15) van Neutelings/Riedijk gedocumenteerd (pp. 40-41).

Uit: *Archis* nr. 8, 1997, pp. 8-17.